

HET ARCHIEF VAN HET KARTUIZERKLOOSTER VAN ZELEM

Inleiding

Ondanks zijn strijd om zich te verbeteren, om zijn toekomst veilig te stellen, wordt de mens voortdurend aangetrokken door zijn eigen verleden. "Wie zijn we? Waarom zijn we hier?" zijn vragen die de mensheid al een eeuwigheid bezig houden en waarop al verschillende antwoorden geformuleerd zijn. Het ene wordt al bevredigender ervaren als het andere. Ook het historisch onderzoek probeert op zijn manier bij te dragen aan deze queeste.

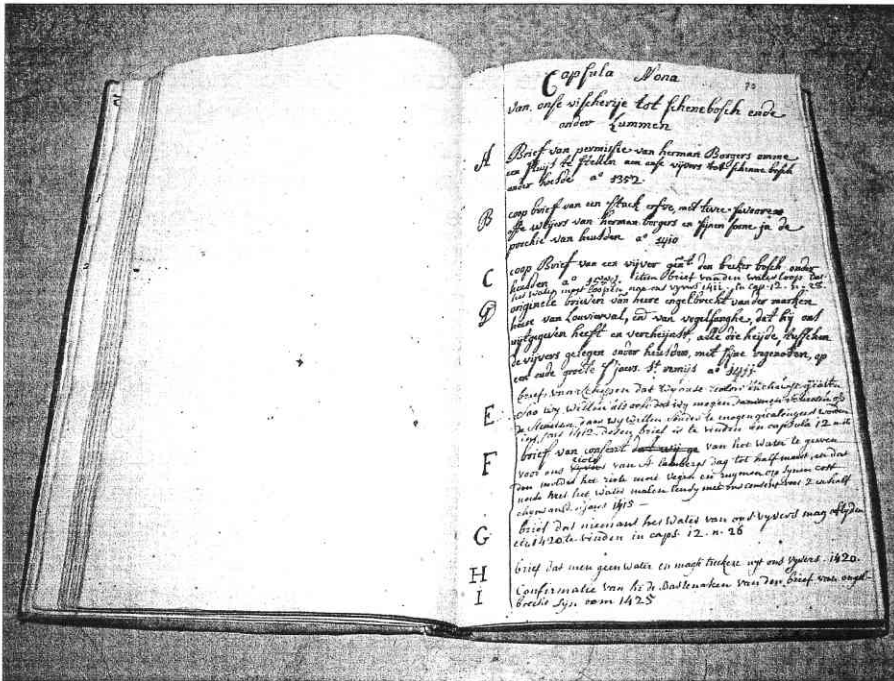
Dit onderzoek, dat vergelijkbaar is met dat van een onderzoeksrechter die de dader van één of andere misdaad probeert te vatten, kan enkel gebeuren aan de hand van geschreven en/of materiële getuigenissen, die elk hun eigen waarde en specifieke kenmerken hebben. Net zoals een onderzoeksrechter dat doet, dienen deze getuigenissen gezocht en geïnterpreteerd te worden. Om ons te kunnen verdiepen in een onderwerp, zoals dat van een tijdens de Franse Revolutie afgeschaft klooster, zijn we verplicht om ons op archeologische overblijfselen en geschreven documenten te baseren.

Het is in dit artikel niet onze bedoeling om de volledige geschiedenis van het kartuizerklooster neer te schrijven. Het archief van het kartuizerklooster werd in 2007 geïnventariseerd. In de volgende alinea's zullen we nader in gaan op deze inventaris en de nog bewaarde documenten. Aan de hand van specifieke archiefstukken en voorbeelden zullen we de eigentijdse administratieve gebruiken schetsen en over de mogelijkheden voor historisch onderzoek uitwijden.

Geschiedenis van het archief en de ontsluiting

Om een gerichte zoektocht in hun eigen archief mogelijk te maken, stelden de kartuizers inventarissen op. Hiervan zijn er twee bewaard, een 17de-eeuwse (RH, *Kartuizers Zelem*, nr. 4) die slechts fragmentair is overgeleverd en het 18de-eeuwse *Repertorium Litterarum sive documentorum in capsulis contentorum in archivio Cartusiae vallis Sancti Joannis Baptistae in Vico de Zeelhem Patriae et Diocesis Leodiensis* ((RH, *Kartuizers Zelem*, nr. 5). Uit deze manuscripten blijkt dat het archief geografisch geordend in archiefladen (*Capsa*) bewaard

werd. In woelige periodes, zoals tijdens het laatste kwart van de 16de eeuw, stelde men de archiefbescheiden veilig door ze naar de refugie in de Overstraat te Diest over te brengen.

Figuur 1. RH, Kartuziers Zelem, nr. 5.

In 1794 vluchtte de prior naar aanleiding van de Franse inval met enkele kloosterlingen naar Duitsland, waar ze een onderkomen vonden in de kartuis van Dülmen (Noordrijn-Westfalen). Op hun vlucht werden het geld, de kostbare bezittingen en de archieven meegenomen. De meegenomen bescheiden kwamen na wat omzwervingen in Münster terecht. In 1811 werden ze daar ontdekt door Jean-Pierre Nagels, een ambtenaar van het Dijledepartement. De stukken, opgeborgen in een kist, werden naar Brussel overgebracht. De door Nagels opgestelde inventaris was voltooid op 28 oktober 1812. De sporen van deze inventarisatie zijn tot op heden bewaard gebleven. Zo waren een aantal losse bescheiden verpakt in herbruikte formulieren van de departementale administratie.

Na de overbrenging van het archief naar het Rijksarchief te Hasselt op het einde van de 19de eeuw, werd een voorlopige toegang op dit

bestand gemaakt. Als model gebruikte men de inventaris uit 1812. Deze werd in het Nederlands vertaald. De verschillende bundels, die Nagels indertijd had gemaakt, werden samengeplaatst in portefeuilles. Enerzijds door het samenvoegen van deze bundels en anderzijds door onzorgvuldig raadplegen van het bestand, raakte de ordening binnen de portefeuilles danig in de war, zodat een nieuwe inventarisatie zich opdrong. Op te merken valt dat de ruim 583 oorkonden in het bestand niet ontsloten waren.

Het inventariswerk werd door Guido Caluwaerts een kleine 200 jaar later, in 2005, voortgezet. Dit resulteerde in een voorlopige regestenlijst van de oorkonden. In 2007 werd de rest van het archief toegankelijk gemaakt, waarbij ook de regestenlijst in een nieuwe inventaris werd geïntegreerd. Deze *Inventaris van het archief van het Kartuizerklooster te Zelem (1319) 1328-1796 (1799)* is in de leeszaal van het rijksarchief te Hasselt beschikbaar en zal binnenkort in gedrukte vorm verschijnen.

Materiële beschrijving

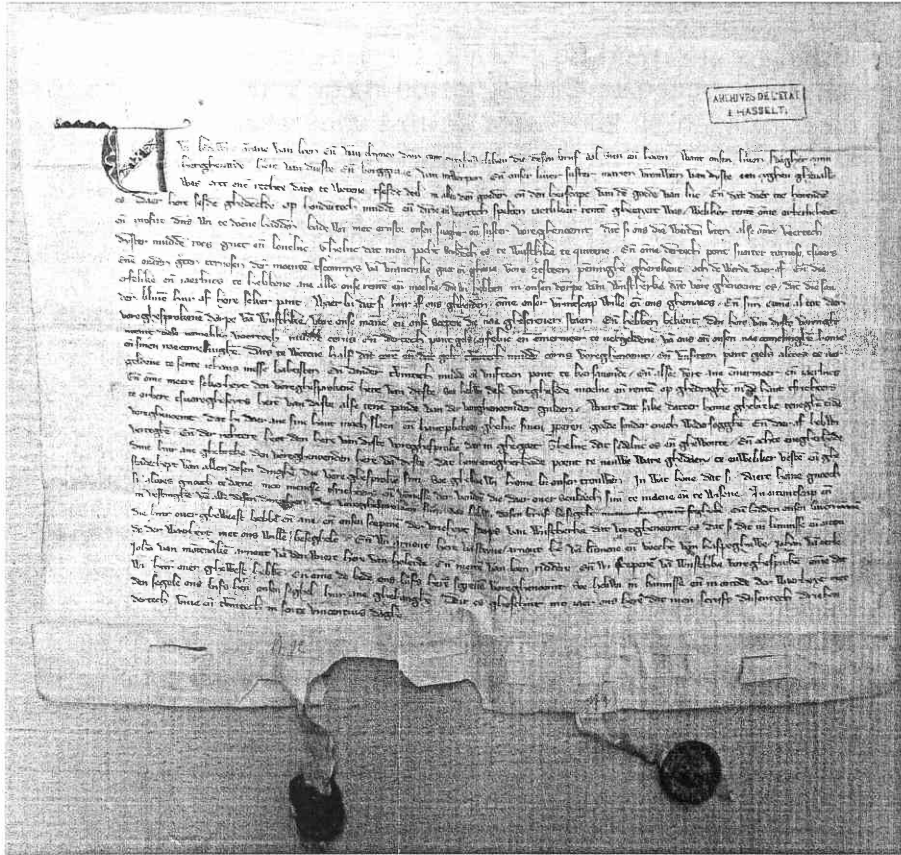
Voor de oudste periode zijn enkel oorkonden bewaard. Pas vanaf de 17de en 18de eeuw neemt het aantal archiefbescheiden substantieel toe. De bewaarde bescheiden hebben vooral betrekking op de oprichting van het klooster en het patrimoniumbeheer van de gemeenschap. In tegenstelling tot vele andere vergelijkbare archieven zijn er slechts weinig seriële bescheiden bewaard. De goederen waarop de bewaarde bescheiden betrekking hebben, situeren zich vooral in Zelem en omstreken, met uitschieters tot in Nederland. Het bewaarde archief met betrekking op religieuze aspecten is eerder beperkt.

Het archief bevat stukken in het Latijn, het Frans en in het Nederlands. Het Latijn primeert tot in de 15de eeuw, waarna het Nederlands meer en meer aan bod komt. Voor bescheiden inzake financiën en goederenbeheer werd vooral het Nederlands gebruikt. Op basis van de inhoud werden de archiefbescheiden in vijf rubrieken ondergebracht: de oprichting van het klooster, betrekkingen met verschillende overheden, religieuzen en medewerkers, het beheer van de gemeenschap en het religieus leven.

Oprichting

In 1325 stierf Maria van Loon, echtgenote van de heer van Diest. In haar laatste wilsbeschikking drukte Maria de wens uit om haar

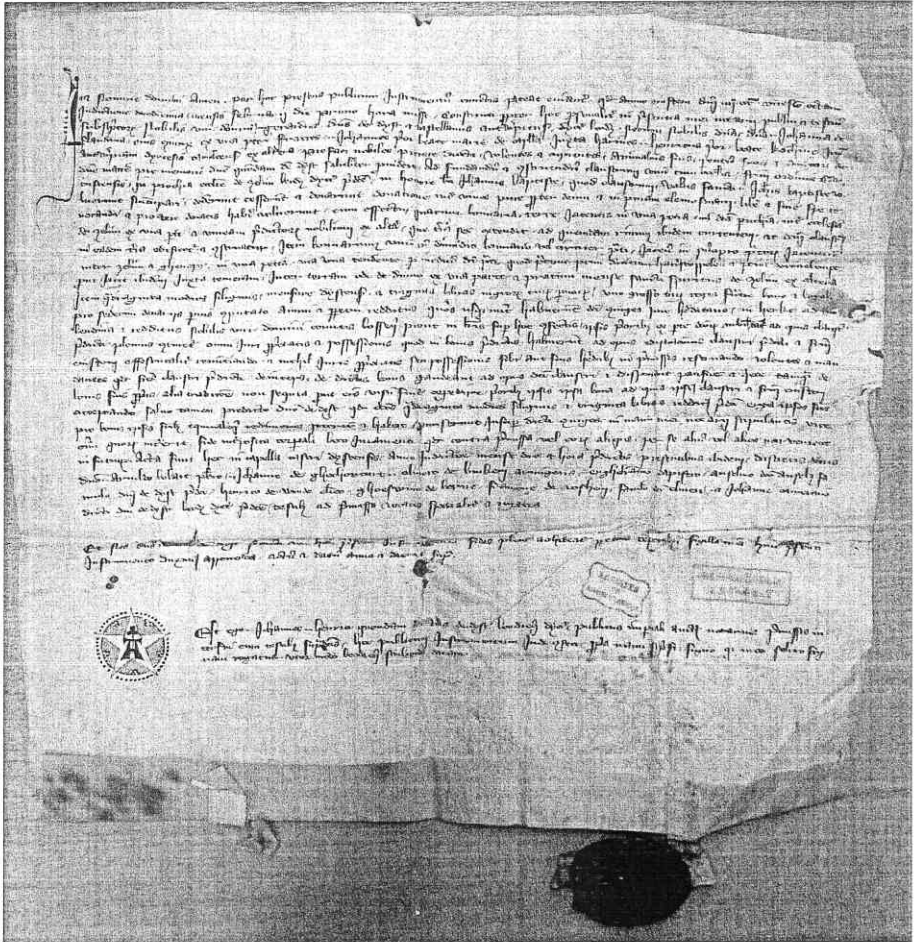
bruidschat, een leengoed te Luik, te gebruiken voor de oprichting van een convent. Haar broer Lodewijk van Loon en ridder Jan van Raetshoven werden als uitvoerders van het testament aangesteld. Op 14 juli 1325 ruilde Gerard van Diest Maria's bruidsschat, bestaande uit een tot nog toe niet nader bepaald leengoed, met de graaf van Loon voor 30 gulden en 40 mudde graan, jaarlijkse inkomsten uit de molens van Herk (RH, *Kartuizers Zelem*, oorkonden, nr. 4.).

Figuur 2. RH, *Kartuizers Zelem*, oorkonden, nr. 4.

De eigenlijke stichtingsakte werd op 1 februari 1329 (n.s) getekend. Deze akte werd in de burchtkapel van Diest door notaris Johannes Henricus van Diest opgesteld en stelde dat Gerard heer van Diest en zijn echtgenote Johanna van Vlaanderen aan de kartuizerorde verschillende goederen te Zelem schonken om er een klooster ter ere van Sint-Jan de Doper te stichten (RH, *Kartuizers Zelem*, oorkonden, nr. 5.).

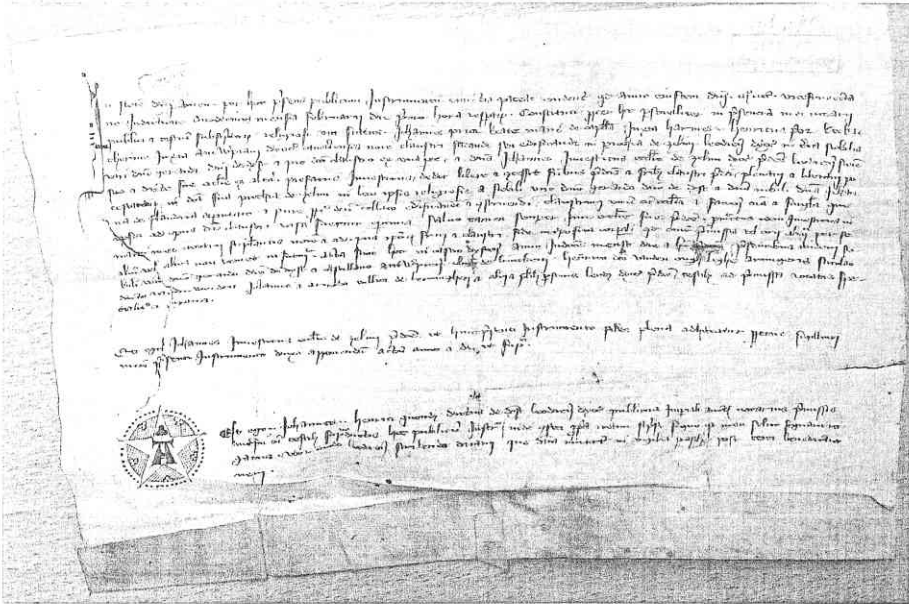
De schenking betrof onder andere 4 bunders land tussen de kerk van Zelem, de wijngaarden van de heren van Diest en een beekje het Zwartbroek, anderhalve bunder beemd aan de oevers van de Demer en de eerste vermelde jaarlijkse inkomsten van 40 mudde rogge en 30 pond van de molens van Herk.

Figuur 3. RH, Kartuizers Zelem, oorkonden, nr. 5.

Met deze overeenkomst beschikte de nieuwe stichting over voldoende inkomsten om een stabiel economisch bestaan te leiden. Op geestelijk vlak kwamen de kartuizers echter in het vaarwater van de pastoor van Zelem. Deze zou immers niet alleen een deel van zijn religieuze maar ook van zijn economische invloed verliezen, waardoor men ook met hem overéénkomst diende te bereiken. Dit akkoord werd nog op

dezelfde dag in een zaal van het kasteel gesloten (RH, *Kartuizers Zelem*, oorkonden, nr. 6.).

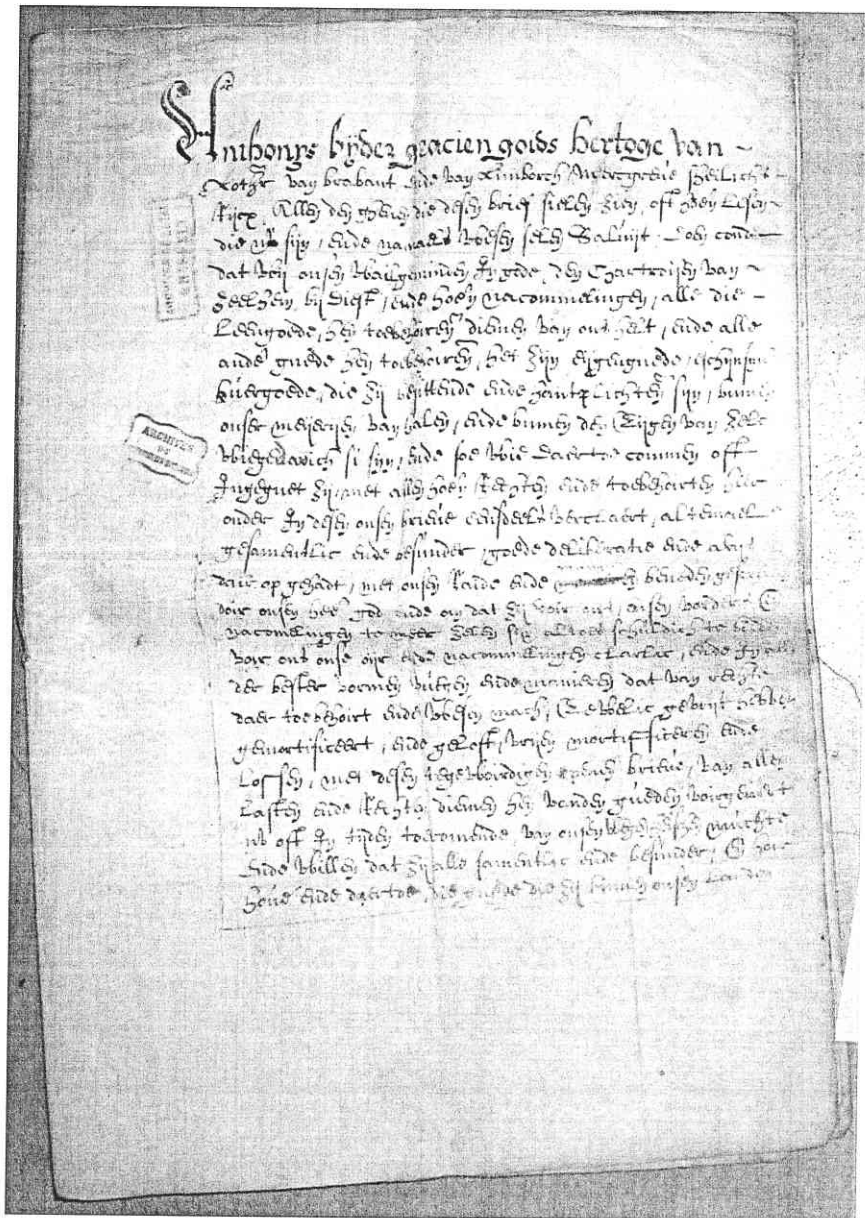

Figuur 4. RH, *Kartuizers Zelem*, oorkonden, nr. 6.

Betrekkingen met verschillende overheden

De tweede grote rubriek in de inventaris betreffen bescheiden inzake de relatie met de verschillende overheden, waarbij er een onderscheid wordt gemaakt tussen de geestelijke en wereldlijke zaken. De stukken handelen vooral over privileges en verworven rechten. Een mooi voorbeeld hiervan is de akte waarbij Antoon van Bourgondië, de goederen van de kartuizers in de meierij Halen en in het allodium Zelm vrijstelt van lasten ((RH, *Kartuizers Zelem*, oorkonden, nr. 149.).

Een bijzonder stuk is een in de 17de eeuw opgesteld biografische lijst van de heren van Diest. Dit document valt zowel wat de vorm als wat de inhoud betreft uit de toon (RH, *Kartuizers Zelem*, nr. 1.).

Figuur 5. RH, Kartuziers Zelem, oorkonden, nr. 149.

Ook bescheiden met betrekking tot de afschaffing werden in deze rubriek ondergebracht. Zoals we eerder reeds vermeld hebben, betekende de Franse Revolutie uiteindelijk het einde voor vele religieuze instellingen.

^{2^{us}}
Arnoldus vel Arnoldus dominus de dielt pacis mediator
cum filio suo Ludovico abbatiam averbodiensem fundaverunt
a^o 1128. scilicet in conflictu ipse grimbuzam adversus arnoldum
qui fuerit Arnoldus de Berthout de grimbuzes a^o 1146:
hic genuit ego sua conthorali successorem suum arnoldum,
gerardum, heylwighem, et aliquandem

STAM BARCHIEF
HASSELT

Arnoldus 2us filius prioris, successit patri in dominio de dielt
et ego uxore sua clementina genuit successorem qui dictus est
arnoldus 3us

arnoldus 3us successit patri, uxorem duxit alijdem
ex qua genuit arnoldum, qui fuit ipse successor

arnoldus 4us filius 3ⁱ successit patri a^o 1223. hic fundavit
anno 1235 abbatiam monialium vallis s^{ti} bernardi, extra
portam halensem, que nunc sita est in civitate
dieltensi

^{1^{us}} arnoldus
a^o 1291, hujus nominis 5us de dielt filius arnoldi 4ⁱ
qui primus reperitur ex dominis de dielt qui se nominat
castri comitem de antwerpia, qui nolo vocatur marckgravius
hic arnoldus 5us junctus fuit dominus elisabethe de britannia
ex qua suscepit sex proles, scilicet, gerardum, joannem,
thomam, arnoldum dominum de warmen, arnoldum de
de westfale, et unicam filiam solentam: hic arnoldus
quintus obiit a^o 1296. hujus qui successit, qui erat nomen suum

Figuur 6. RH, Kartuzers Zelem, nr. 1.

Zo werd reeds tijdens de eerste Franse invasie in 1791 prior Georges Keuler gevangen genomen en vrijgelaten in ruil voor losgeld. De Fransen werden verdreven maar keerden uiteindelijk in terug 1794. Uit angst en met de bedoeling om een deel van hun rijkdommen veilig te

stellen vluchtten de prior en vier religieuzen naar Duitsland. De kartuis zelf werd beroofd en bezet door plundersaars. De overgebleven paters dienden de zware Franse taksen te betalen, wat niet makkelijk was vermits de boekhouding mee naar Duitsland was verhuisd. Om hun schulden af te lossen werd de refugie in de Overstraat te Diest verkocht. Het mocht niet baten want op 14 september 1796 werd het convent gesloten, waarop de resterende religieuzen zich terugtrokken te Lier. Uit deze periode stamt een verslag uit 1794 over de staat van het klooster waarbij alle bezittingen zorgvuldig werden geregistreerd (RH, Kartuizers Zelem , nr. 2.).

traduction française de la
 Constitution.

Les soussignés pères chateaux
 présents dans les cloîtres et cou-
 vent de Zelchem près de Liège
 près de Diest, qui attendent l'au-
 torisation de leur pieux seigneur
 seules représentant le corps du
 dit Convent, et se trouvant privés
 de tout registre, papiers et docu-
 ments concernant les revenus
 et les comptes, supportés par le dit
 pieux, ont dû avoir recours à
 plusieurs personnes seules
 tant pour avoir quelques membres
 dans leur Convent que pour leur
 propre subsistance, pour assurance
 de quoi ils ont dû s'obliger
 privativement, outre qu'ils se
 trouvent dans l'impossibilité de
 payer leurs contingents dans
 les contributions pécuniaires
 demandées par la nation fran-
 çaise sur les villes de Diest et
 Helsenout, et sont menés d'être
 exécutés dans leurs biens en
 grand préjudice et même totale-
 ment.

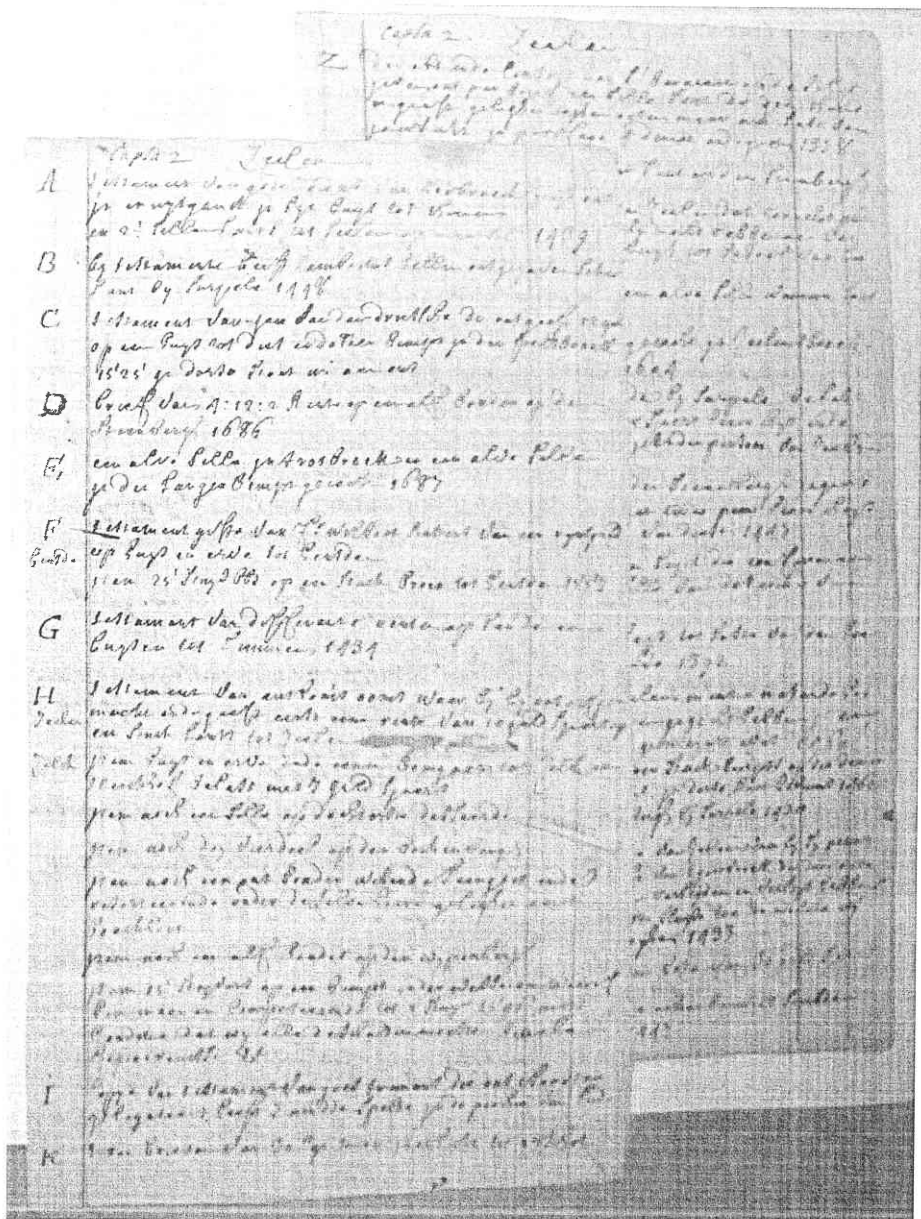
Figuur 7. RH, Kartuizers Zelem , nr. 2.

Beheer

In tegenstelling tot wat sommigen misschien zouden verwachten, bestaat het gros van de literaire of archivalische nalatenschap van een klooster niet uit religieuze of religieus geïnspireerde documenten, maar uit boekhouding, rekeningen, bewijsstukken bij de rekeningen, eigendomstitels enzovoort. Hiervoor zijn verschillende verklaringen. Meestal worden de Franse revolutionairen met een beschuldigende vinger gewezen. In de traditionele klassiek geïnspireerde literatuur wordt soms verwezen naar '*de brandstapels van de goddeloze revolutionairen*', waarbij alle religieus getinte stukken werden verbrand of verkocht als oud papier. *Boekhouding en rekeningen werden aangeslagen om de staatskas van de oorlogszuchtige bezetter te spijzen*. Zo kende men immers alle bezittingen en inkomsten van de instelling. Alhoewel deze redenering een grond van waarheid bevat, is ze fel overdreven. De archieven van vele afgeschafte kloosters en instellingen werden aangeslagen door de Fransen. Het aantal ambtenaren die zich er mee inlieten was echter zo beperkt dat er van een grootschalige selectie geen sprake kon zijn. Zoals ik reeds vermeld heb, werd een deel van het archief in Duitsland in veiligheid gesteld. Uiteraard kregen de meest kostbare werken, waaronder de cartularia, de kaartboeken de rekeningen en de archiefinventarissen voorrang. De verklaring hiervoor ligt voor de hand. Deze laatste bescheiden bevatten bewijsstukken van privileges, eigendommen, rechtstitels, en waren onontbeerlijk voor een eventuele doorstart van de gemeenschap.

Net zoals bij een moderne instelling of een modern bedrijf ging de economische uitbating van het complex gepaard met een uitgebreide administratie, en de erbij horende toegangen. Hieronder ziet U een voorbeeld van een fragment van een 17de-eeuwse inventaris. Bovenaan bevindt zich het nummer van de capsula en links het nummer van het stuk met een beschrijving van de inhoud (RH, *Kartuizers Zelem*, nr. 4.).

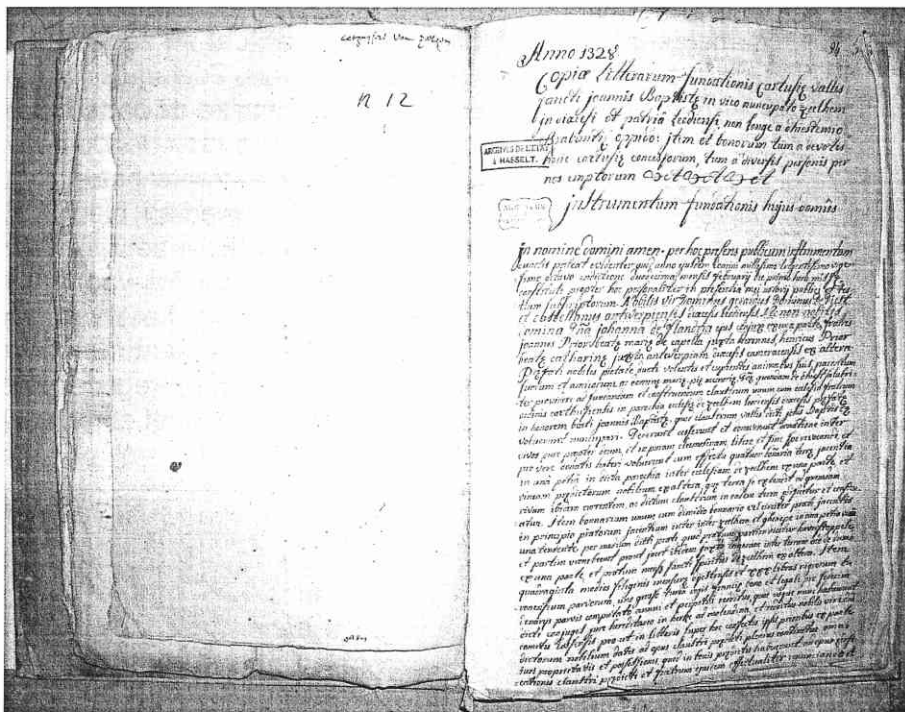
In het ancien régime had men ook de gewoonte om van de meest belangrijke documenten, zoals stichtingakten, akten betreffende rechts en eigendomstitels een gebruiks- of zelf 'reservekopie' te maken. Op deze manier kon men de waardevolle dikwijls gezegelde originelen sparen.

Figuur 9. RH, Kartuziers Zelem , nr. 4.

Wat het kartuizerklooster van Zelem betreft zijn er drie cartularia bewaard, waarbij de oudste akten teruggaan tot 1324 en de recentste tot 1674. De akten werden chronologisch ingeschreven. Om het geheel bruikbaar hanteerbaar te houden werden ze geïndexeerd.

Van twee cartularia zijn deze indexen bewaard gebleven (RH, Kartuziers Zelem, nrs. 6-8).

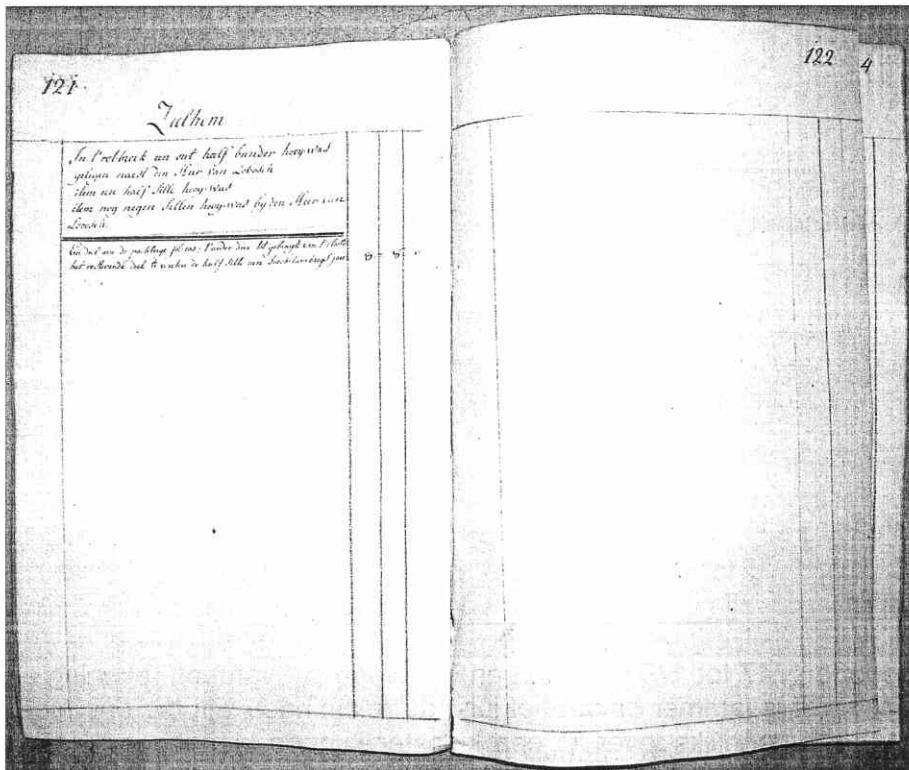

Figuur 10. RH, Kartuziers Zelem , nr. 8.

In hun administratie maakten de kartuziers een onderscheid tussen het beheer van het patrimonium en het financieel beheer. Dit laatste betreft vooral de boekhouding, waarbij men lijsten van inkomsten en uitgaven bijhield. Zoals in een moderne boekhouding werden deze lijsten jaar per jaar bijgehouden. Meestal werkte men niet de normale jaartelling van 1 januari tot 31 december maar met een boekhoudkundig jaar, van bv. Sint-Jansmis (24 juni) tot Sint-Jansmis. In tegenstelling tot de vele andere bewaarde archieven van religieuze instellingen zijn de rekeningen van het kartuizerklooster van Zelem grotendeels verloren gegaan. Er rest ons slechts 1 register dat de periode 1747 tot 1793 bestrijkt en een fragment van een rekening uit 1783. Dit is jammer omdat het juist de rekeningen zijn die ons meer over het dagelijks leven in een klooster kunnen bijbrengen. Wat er nog wel bewaard is, dat zijn de bewijsstukken bij de rekeningen. Voor onderzoek zijn deze echter minder geschikt omdat ze enerzijds

moeilijk raadpleegbaar zijn en anderzijds de context waarin ze ontstaan zijn ons onbekend is (RH, *Kartuizers Zelem*, nrs. 9-11).

Beter gedocumenteerd is het patrimoniumbeheer, dat wil zeggen het beheer van de roerende en onroerende goederen. Zoals juist reeds gebleken is, organiseerde men de administratie inzake dit beheer per plaats. Zoals wij nu hangmappen zouden bijhouden legden de kartuizers alle documenten die op een bepaalde plaats betrekking hadden bij elkaar in *capsa*. Deze methode van werken biedt het voordeel dat men de bescheiden, waaraan een zekere bewijskracht was gekoppeld, zeer snel kan terugvinden. Het nadeel van deze methode is dat men soms het overzicht over het geheel verloor, daarom legde men ook weer registers en staten aan waarin met de informatie bijéénbracht. Een voorbeeld van een dergelijk register ziet U op de onderstaande foto. Het handelt om register uit het einde van de 18de eeuw.

Figuur 11. RH, *Kartuizers Zelem* , nr. 9.

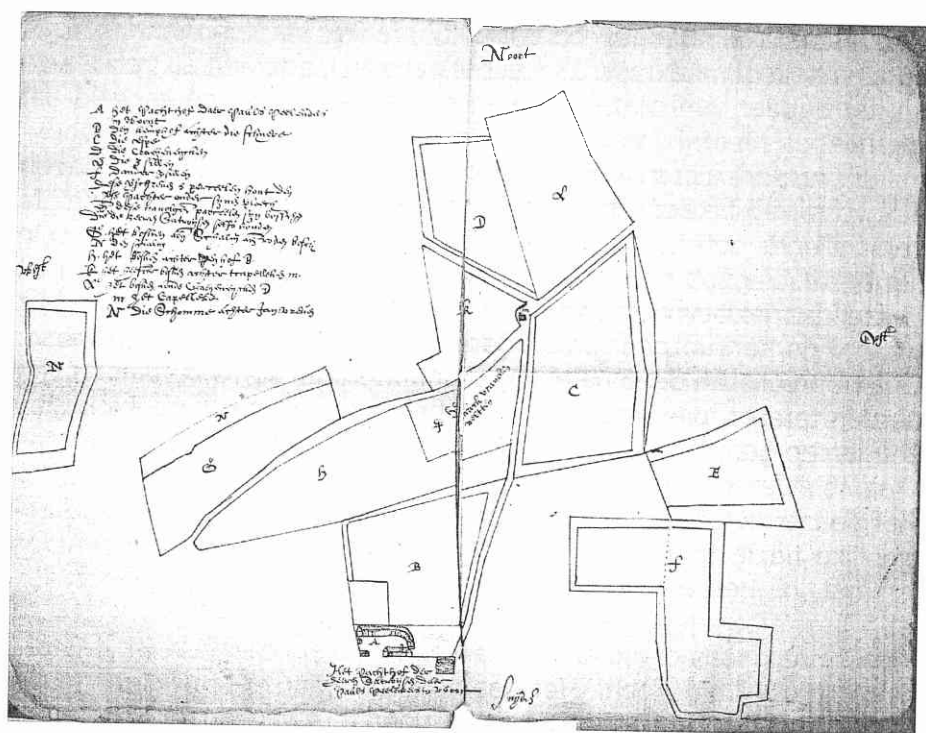
Wat patrimoniumbeheer betreft hebben we in de inventaris een onderscheid gemaakt tussen het beheer van landerijen en gebouwen en het beheer van cijzen, renten en tienden, een onderscheid dat we min of meer kunnen vergelijken met het onderscheid dat wij maken tussen roerende en niet-roerende goederen. Cijzen waren een vorm van belastingen. In tegenstelling vandaag waarbij enkel de verschillende overheden belastingen kunnen heffen, kon iedereen in het *ancien regime* rechten verwerven om bepaalde cijzen te innen. Hetzelfde geldt voor tienden. Deze tienden waren een belasting waarbij de kerk in principe 1/10de van het lokale opbrengen kreeg. Ook het recht om deze belasting te innen kwam soms in handen van derden terecht, die dan in ruil voor het onderhoud van de kerk enz. zouden zorgen.

Religieuze instellingen verwierven tijdens hun bestaan dikwijls aanzienlijke bezittingen. Deze werden soms in renten omgezet waarbij iemand, bijvoorbeeld een lokaal heer geld leende in ruil voor een jaarlijkse afbetaling. Deze rente verviel als het volledige bedrag terugbetaald was of indien het een eeuwigdurende rente was, totdat de rente werd afgekocht. Het was de ideale manier om zich op lange termijn van een stabiel inkomen te voorzien. In het archief van de kartuizers zijn er nog enkele registers bewaard waarin deze renten, cijzen beschreven zijn (RH, *Kartuizers Zelem*, nrs. 22-24).

Het bewijzen van eigendomsrechten was in het *ancien regime* nog ingewikkelder dan vandaag. Men moest het meestal stellen met een beschrijving van het perceel, waarbij ook de aangrenzende percelen werden beschreven. Om het zich enigszins toch makkelijker te maken, tekende men zeker vanaf de 15de en 16de eeuw soms een schets van het perceel bij de beschrijving. Deze manier van werken gaf uiteindelijk aanleiding tot het opmaken van kaartboeken.

In het archief van de kartuizers bevindt zich nog 1 kaartboek. Het stamt uit de 17de eeuw, maar is jammer genoeg in zeer slechte staat en is dringend aan restauratie toe.

De bescheiden die we tot nu toe beschreven hebben, hebben vooral betrekking op centraal beheer van het complex. De meeste individuele akten, zoals schenkingsakten, akten betreffende renten, pachten, hebben vooral betrekking op één plaats. Met de inventarisatie hebben we dan ook een zicht gekregen over de uitgestrektheid van de domeinen waarover de kartuizers beschikten.

Figuur 12. RH, Kartuizers Zelem , nr. 17.

Het belangrijkste deel de eigendommen bevonden zich in de directe omgeving, Assent, Bekkevoort, Betekom, Diest, Donk, Geetbets, Halen, Hasselt, Herk-de-Stad, Kagevinne, Linkhout, Lummen, Meerhout, Nieuwerkerken, Rillaar, Schakkebroek, Tessenderlo, Veerle, Webbekom, Zelem en Zelk. Het ging echter niet om één uitgestrekt gebied, maar om een lappendeken van verspreide stukken grond. Zoveel te verder de gronden van het klooster lagen, zoveel de groter de verspreiding. Het was dus zeker niet gemakkelijk om een dergelijk gebied, rekening houdend met de primitieve middelen van toen, op een goede manier te beheren. Vandaar ook het belang van een goed archief en een goede administratie.

Religieus leven

Een vijfde afdeling van de inventaris is gewijd aan het religieus leven. Hier moeten we U echter teleurstellen. Deze rubriek bevat slechts enkele akten, akten met betrekking tot aflaten en akten met betrekking op jaargetijden.

Besluit

Samenvattend kunnen we stellen dat er slechts een fractie van het archief van het voormalige Zelemse kartuizerklooster bewaard is gebleven. Er zijn geen grote reeksen meer bewaard wat een grondig onderzoek moeilijk maakt. Het bewaarde archiefmateriaal is vooral geschikt voor lokaal economisch onderzoek en kleinere lokale studies.

Het archief zou ook nog een bijdrage kunnen leveren voor genealogisch onderzoek. Dit is echter eerder een aanrader voor de gevorderde genealoog, vermits men een groot aantal bescheiden moet doornemen, zonder dat men zeker van het resultaat is.

Johan VAN DER EYCKEN

LEUVENSE VONDELINGEN IN TIENEN

In het Tiense stedsarchief (Hedendaags Archief VII, A 3) bevindt zich een lijst met de namen van 5 vondelingen, die van de Hospice in Leuven naar Tienen werden overgebracht. De naamlijst werd getekend op 20 september 1809.

Ziehier de namen:

1. Anne Catherine DelaPorte, 1 jaar 1 maand oud, in Tienen sedert 1 juli 1808, geplaatst bij Paul Uytebroek. Opmerking: maakt het goed (in het Frans: se porte bien).
2. Laurent Demonceau, 8 jaar 1 maand oud, in Tienen sedert 1 juni 1807, geplaatst bij Guillaume Cornu. Opmerking: maakt het goed.
3. Charles Antoine Hoebanck, 13 jaar 1 maand oud, in Tienen sedert 1 frimaire jaar 9 (= 22 november 1800), geplaatst bij Thérèse Berrewaerts. Opmerking: ziekelijk (in het Frans: infirme).
4. Henri Mertens, 8 jaar 11 maanden oud, in Tienen sedert 14 juli 1808, geplaatst bij Martin Wynants. Opmerking: in goede gezondheid.
5. Anne Catherine Deshays, 10 jaar 9 maand oud, in Tienen sedert 1 oktober 1807, geplaatst bij J.B. Merckx. Opmerking: in goede gezondheid.

Dr. Paul KEMPENEERS